

Hohenlohe Mária hercegnő levele gróf Zichy Gézához.

Hohenlohe Mária hercegnő itt közölt levele *gróf Zichy Géza* hagyatékából került a Magyar Tudományos Akadémia birtokába, s a hagyományozó rendelkezése értelmében a Magyar Tudományos Akadémiának 1932. október hó 3-án tartott összes ülésén bontatott fel. A levél alapján belepillantunk *Liszt Ferenc* alkotó műhelyébe abban az időben, amikor a mester Weimarban eszményi barátságban együttélve *Sayn-Wittgenstein Karolina* hercegnével, ettől ihletve, ösztönözve és munkájában hatékonyan támogatva legbecsesebb műveit alkotta.¹ Ismeretes, hogy a hercegné és Liszt weimari ott-hona, az Altenburg² európaszerte körülrajongott zenei és művészeti középpont volt, amelynek jelentősége a „jövő zené-jének” érvényesülési útjában alig csekélyebb, mint Goethe és Károly Ágost Weimarjéé a német irodalmi klasszicizmus történetében.

Az Altenburg hullámzó társasági életéről, változó vendégeiről, állandó és alkalmi poétáiról, képzőművészeiről és zenészeiről — a mester rajongó tanítványairól — alig szól a levél. De bevezet Liszt és a hercegné idegenektől féltve őrzött szentélyébe: közös dolgozószobájukba. Hogy a levél-írónak mennyiben van igaza, mikor a hercegnét a *Des Bohe-miens et de leur musique en Hongrie* második kiadásának szinte társszerzőjévé emeli, azt a két kiadás tartalmi és stílus-kritikai egybevetése alapján zenetörténetíróink lesznek hivatva eldönteni. Ha azonban elfogadjuk finom jellemzését Liszt és a hercegné stílusáról, a mester eddig ismert prózai munkái-

¹ V. ö. Adelheid von Schorn: *Zwei Menschenalter. Erinnerungen und Briefe*. 2. Aufl. Stuttgart 1912. — La Mara: *Aus der Glanzzeit der Weimarer Altenburg*. Leipzig, 1906.

² L. Peter Raabe: *Liszt's Leben*. Stuttgart und Berlin, 1931. I. 144—165. l. — Hollitzer Gyula: *Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet*. Német Philológiai Dolgozatok VI. Budapest, 1913.

nak írásmódja mindenesetre magyarázatra szorul. A levél egy másik része időszerű kérdést érint: Liszt Ferenc földi maradványainak hazahozatalát. A tervet maga Wittgenstein Karolina hercegné is legmelegebben pártolta annak ellenére, hogy a mester határozottan tiltakozott az ellen, hogy sírja nyugalját megzavarják.

A levélíró Hohenlohe Mária hercegnő (1837—1920),¹ Wittgenstein Karolina szerencsétlen házasságának egyetlen gyermeke, 1848. június végén követte anyját Weimarba s mindaddig, míg 1859. október 15-én nőül nem ment Hohenlohe-Schillingsfürst Konstantin herceghez, az Altenburg irodalmi és művészi körének dédelgetett „napsugara“ volt.² Az Altenburghoz közelálló költők és művészek nem tudnak betelni kiváló egyéni tulajdonságainak magasztalásával. A költő és zeneszerző *Corneilius Péter* több költeményben hódolattal köszönti őt, mint a weimari művészi körök „jó tündérét“;³ valóságos eksztázissal ír róla a költő *Hoffmann von Fallersleben*: a költők igazi ihletője — úgymond Hoffman — Mária hercegnő volt, aki „jugendlich schön, wie eine aufblühende Rose, jungfräulich schüchtern, harmlos und milden, heiteren Sinnes durch ihr immer lebenswürdiges Wesen aller Herzen gewann. Ein poetisches Gemüt, das die Prosa des Lebens noch nicht kannte“;⁴ az eszményi nőt s a költők múzsáját ünnepli a hercegnőben a regény- és drámaíró *Meissner Alfréd* is.⁵ De a legmaradandóbb nyomokat Mária hercegnő barátsága *Hebbel Frigyes* életében és költészetében hagyta. Már az első Altenburg-estélyről feleségének írt levelében (1858. jún. 26-án) a mester lenyűgöző művészete mellett különös melegséggel emlékszik meg bájos kottaforgatójáról is.⁶ Két nappal később az estély benyomásait költeményben rögzíti meg, *Der Prinzessin Maria Wittgenstein zur Erinnerung an einen Abend*, melynek középpontjában már a kottát forgató ifjú hercegnő áll:

Ein goldenes Netz im vollen dunklen Haar
Dazu die Troddel, fremd und sonderbar,
Mit Augen, die mich einst zu reinstem Glück,
Begrüsst auf Peruginos schönstem Stück,

¹ L. Gothaischer Kalender, 1922. 146. l.

² V. ö. Raabe: i. m. I. 190. l.

³ V. ö. Hollitzer: i. m. 47—48. l.

⁴ L. Gesammelte Werke. Hg. von Dr. H. Gerstenberg. Berlin, 1893. VIII. k. 95. l.

⁵ V. ö. Hollitzer: i. m. 83. l.

⁶ L. Hebbels Briefe: VI. k. 156. l.

Als ich in Rom vor seiner Tafel stand
 Und Mond und Sonnenstrahl zugleich empfand:
 So schlägst du hier dem Meister still und stumm
 Am Instrument die heiligen Blätter um,
 Der Herr und Sklav' des Tones längst die Welt
 Und nun auch mich in seinen Banden hält.¹

Még bensőségesebbé tette Hebbel vonzalmát Mária hercegnő őszinte lelkesedése költészetéért. E vonzalom legművészebb kifejezését *Das Geheimnis der Schönheit* c. költeményében találjuk.² Az Altenburg szellemvilága fölött védő és áldó génuszként trónoló Mária hercegnő elevenedik meg itt előttünk. Általában Hebbel első weimari látogatása óta benne látta műveinek leghivatottabb bírálóját. Isméteiten hozzá fordul tanácsért, megértő kritikáért, s különösen *Demetrius*-töredékének kidolgozásánál sokat köszönhetett értékes ösztönzéseinek.³

Mária hercegnő házassága csaknem olyan szerencsétlen volt, mint anyjáié. E házasság nemcsak az Altenburgtól szakította el őt, hanem általában a művészi és irodalmi köröktől. A szakadás azonban csak külsőleges volt: a hercegnő az adott lehetőségeken belül szenvedéllyel ápolta tovább művészi és irodalmi hajlamait, s anyja halála után a Liszt-kultusz egyik legtevékenyebb propagálója lett.⁴ Erről tanuskodik egyébként az alábbi levél is.

Fried Stein 25. Sept. 11.

Ich bin sehr gerührt, lieber Graf, dass Sie auch mich mit der ausserordentlich gelungenen Jubiläumsmedaille bedacht haben⁵ — und sende Ihnen dafür, Herzensdank. Nach welchem Vorbild ist der liebe Kopf geprägt worden, — oder hat ihn der Künstler nach eigener Erinnerung entworfen? Ueber Liszt's Schaffen auf der Altenburg kann ich Ihnen nach eigenen Erinnerungen genau berichten — da ich freien

¹ L. Hebbels *Sämtliche Werke* hg. v. R. M. Werner VI. k. 403. 1.

² Hebbels *Werke* id. kiad. VI. k. 404. 1.

³ V. ö. Hollitzer: i. m. 103—106. 1.

⁴ V. ö. Gróf Zichy Géza: *Emlékeim*. Budapest, 1913. II. 16—17. 1.

⁵ Gróf Zichy Géza kezdeményezésére és költségére Liszt Ferenc születésének 100 éves évfordulója alkalmával Rigele pozsonyi szobrász által készített ezüst emlékérem; egyik példánya a Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében.

Zutritt in das Sanktuarium der chambre bleu hatte,¹ seiner und meiner Mutter gemeinsames Arbeitszimmer. Wenn er Noten kritzelte, an einem Stehpult schrieb sie Briefe in einer anderen Ecke. Literarische Produkte schrieb sie unter seinem Diktate, mit Bleistift auf grosse Quartbögen. Alles musikalische musste genau nach dem Wortlaut verzeichnet werden — anderes wurde von ihm nur angedeutet, und sie arbeitete es aus.² Anderen Tages wurden ihm Ergänzungen vorgelesen — und da wurde viel gestritten. Er schrieb ein klassisches knappes Französisch, wie Sie aus seinen Briefen ersehen können, — ihr Styl war schwülstiger, der damaligen Romantik zuneigend. Man einigte sich endlich unter gegenseitigen Koncessionen, und dann wurden die verkritzelten Bleistiftbögen zur Abschrift den Schülern anvertraut — Raff, Cornelius, auch Bülow.³ So hat sich kein Manuskript erhalten, denn die Originalbögen mit ihren Umschreibungen wurden nach der Kopie, vernichtet. Als meine Mutter schon in Rom lebte, sollte eine neue Auflage der „Zigeuner“ erscheinen.⁴ Sie äusserte den Wunsch die Korrekturen durchzusehen — und Liszt der diesem Jugendwerk sich ziemlich entfremdet hatte, schenkte ihr volles Vertrauen, liess ihr die Korrekturen schicken, und verzichtete auf die Weitläufigkeit sie selbst an einem anderen Orte, vor dem Drucke durchzulesen. Sie liess sich fortreissen das Buch um die Hälfte zu verlängern — und schrieb eine Menge hinein, ohne viel darüber nachzudenken ob ihre schrofferen Auslassungen zu Liszt's Ansichten genau passten. So kamen u. A. einige Gehässigkeiten in das Judenkapitel hinein, die Liszt niemals bewusst unterschrieben hätte. Eine wahre Hetze entstand darüber natürlich

¹ A „kék“ szobát Lina Ramann Wittgenstein hercegné adatai szerint a következőkben írja le: „die Wände mit blauer Tapete bekleidet, deren matter Golddruck sich dem Auge kaum bemerkbar machte; die Decke weiss, die Mullgardinen ebenfalls weiss mit blauem Unterstoff, Sofa und Stühle überzogen mit Glanzkattun, graugrundig und Rosen darauf“. V. ö. Raabe: i. m. I. 150. I.

² Hasonlóan szól a hercegné közreműködéséről Liszt prózai írásainak keletkezésében Raabe: i. m. II. 173—178. I.

³ Raff József Joachim (1822—1882), Cornelius Peter (1824—1874), Bülow János (1830—1894) zeneszerzők az Altenburg lakói, Liszt legkedvesebb tanítványai.

⁴ A „Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie“ első kiadása Párisban 1859-ben, az itt szóbanforgó új kiadás 1881-ben Lipcsében, magyar kiadása névtelenül 1861-ben Pesten jelent meg „A cigányokról és a cigányzenéről“ címen. V. ö. K. Isoz: Lettres inédites ou peu connues de Franz Liszt. S. I. M. VII. évf. (1911.) 11. füz. 11—34. I.

in der jüdischen Presse¹ die Liszt ganz unerwartet war. Doch schwieg er beharrlich, verscheuchte jede Deutung oder Milderung der gedruckten Worte — und vermied die Sache meiner Mutter gegenüber, zur Sprache zu bringen. Ich glaube, dass sie in ihren weltabgeschiedenen Regionen niemals erfahren hat welchen bösen Streich sie ihm gespielt hatte! Nur mir hat er den Sachverhalt erzählt — und Ihnen vertraue ich ihn an, bittend das Schweigen des Meisters weiter zu respektieren. Zum Zentenarium veröffentlichte die Firma Härtel eine Volksausgabe der Prosaschriften Liszt's — und ich unternahm sie zu revidieren, den Text von manchem Ballast zu befreien von dem ich genauer weiss, dass er nicht von Liszt stammt, und die stellenweise allzuflüchtige, veraltete Uebersetzung etwas zu modernisieren. Verraten Sie mich ja nicht, denn ich mag nicht genannt werden! Ausser GR. Hase,² dem Chef der Firma und meiner Freundin La Mara,³ ahnt niemand meine stille Mitarbeiterschaft. Da ich nicht weiss in welcher Ausgabe Sie die „Zigeuner“ lesen — sende ich Ihnen ein Exemplar der revidierten Ausgabe, als kleines dankbares Erinnerungszeichen. So wurden Schriften auf der Altenburg entstanden, waren sie wirklich eine gemeinschaftliche Arbeit —, es war unmöglich abzugrenzen was meiner Mutter, was Liszt gehört. Unter den Schülern wurde vielfach angenommen, dass meine Mutter alles schrieb, weil sie nur ihre Handschrift sahen. Doch kann ich bezeugen, wie peinlich Liszt jedes Wort und jede Phrase abwägte — die sie gern durchgeschmuggelt hätte, weil sie sich an ihrem schönen Klang berauschte.

Nun will ich noch eine Angelegenheit erwähnen, da

¹ A „zsidó“ sajtó támadásairól s arról az éles ellentétéről, mely Liszt szóbeli kijelentései és e fejezet tartalma között mutatkozott, l. Raabe: i. m. II. k. 196–201. l. Raabe is kiemeli, hogy a hercegné jelentékenyen módosította Liszt gondolatait. — A legélesebb hangú támadó irat, — mely Liszt fejtegetéseit erősen eltorzította — épen Pesten jelent meg: Sagittarius, Franz Liszt über die Juden. Budapest, 1883.

² Dr. Oscar von Hase (1846–1921) titkos tanácsos 1880-tól kezdve állott többedmagával a Breitkopf és Härtel cég élén, több nagyobb művet írt a könyvkereskedelem történetéről. V. ö. Riemann-Einstein: Musiklexikon 11. kiad. Berlin, 1929. I. 225–26. l.

³ La Mara, Lipsius Mária írói álneve (1837–1927), érdemes zeneíró, aki különösen Liszt életével és korával foglalkozott behatóan. V. ö. Riemann-Einstein: i. m. I. 1049. l.

ich vermute, dass H. Batka.¹ Ihnen meinen Brief mitgeteilt hat. Jetzt, wo der Gedanke der Uebertragung von Liszt's Ueberresten, wieder lebendig wurde, fühle ich mich verpflichtet seinen Protest gegen die Störung seiner Todtenruhe, in Erinnerung zu bringen. Dieser Protest findet sehr entschiedenen Ausdruck in einem Brief an meine Mutter vom 27. November 69, den La Mara veröffentlicht hat.² Batka entgegnet mir darauf dass meine Mutter Liszt's Intencionen sicher am besten kannte, und sie selbst die Uebertragung nach Pest wärmstens befürwortete. Ich meine aber, dass sie in ihren grossen Schmerzen, selbst schon schwer krank, sich an diesen Brief sicher nicht mehr erinnerte, den ich in ihrem Nachlass fand. Ihr erster Impuls bewog sie ihn vom *heidnischen* Bayreuth zu entfernen, und den trotz aller Wandlungen Geliebten, der treuen Obhut frommer Franziskaner anzuvertrauen. Wie nun die definitive Entscheidung fallen möge — verspreche ich mich jeder weiteren Erörterung dieser Frage zu enthalten. Alle weiteren Skrupeln würden mir kleinlich erscheinen — wenn der einheitliche Wille der Nation sich berechtigt fühlt, den Willen des Meisters umzusetzen. Sie haben recht unseren Meister, einen weltlichen Heiligen zu nennen. Unter seinem überschäumenden Weltleben, lag eine so feste Grundlage von Askese und Selbstverleugnung, die seine Nächsten kaum ahnten. Il gran Poverello di Dio wie er den H. Franciscus von Assisi nannte, war sein Vorbild — und

¹ Batka János (1845—1917) pozsonyi levéltáros és író, Liszt egyik legteljesebb tisztelője; gazdag levelezése még feldolgozásra vár. V. ö. Nagl-Zeidler-Castle: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte III. k. 1424. 1.

² Liszt levele Wittgenstein Karolina hercegnéhez kiadva: Franz Liszt's Briefe. Hg. von La Mara. 2. kiad. Leipzig, 1893. II. k. 152. 1. A levél idevonatkozó helye: „Ich wünsche, bitte und befehle dringend, dass meine Bestattung ohne Prunk geschehe, so einfach und sparsam wie möglich. Ich protestiere gegen ein Begräbniss, wie das Rossini's war, und selbst gegen jede Zusammenberufung der Freunde und Bekannten, wie bei Overbeck's Leichenbegängniss. Keinen Staat, keine Musik, kein Ehrengeläute, keine überflüssige Beleuchtung, noch irgend welche Reden. Man möge meinen Leichnam nicht in einer Kirche, sondern auf irgend einem Friedhof begraben und möge sich ja hüten, ihn von dieser Grabstätte nach einer anderen zu überführen. Ich will keinen anderen Platz für meine Leiche als den Friedhof, der im Gebrauch ist, wo ich sterben werde, noch eine andere kirchliche Ceremonie als eine stille Messe (kein gesungenes Requiem) in der Pfarrkirche. Die Inschrift meines Grabsteins könnte sein: „Et habitabunt recti cum vultu suo!“

sein Herz überströmte von Liebe, wie das seines bevorzugten Heiligen.

Innigsten Dank dass Sie ihn erkannt haben, in seiner wahren Menschengrösse — und dass Sie es übernommen haben ihn seinem lieben Vaterlande, zu deuten und näher zu bringen !

Marie Hohenlohe.

Közli: Pukánszky Béla.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

Lelt. 3820-1959